

ارزیابی و تعیین مزیت نسبی حبوبات در استان لرستان

رضا پهلوانی^۱، مهناز رحمتی^{۲*}، زیبا رشنو^۳

^۱ محقق بخش تحقیقات اقتصادی و اجتماعی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی لرستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، خرم آباد،

ایران

^{۲*} نویسنده مسئول و استادیار بخش تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان لرستان، سازمان تحقیقات، آموزش و

ترویج کشاورزی، خرم آباد، ایران

چکیده

استان لرستان یکی از قطب‌های عمده تولید حبوبات در کشور است. پژوهش حاضر، برای بررسی و تعیین مزیت نسبی چهار محصول عمده حبوبات استان شامل نخود دیم، عدس دیم، لوبیا قرمز و چیتی با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی و شاخص‌های وابسته به آن انجام شده است. نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد، تولید هر چهار محصول مورد مطالعه بر اساس شاخص‌های هزینه منابع داخلی (DRC) و هزینه به منفعت اجتماعی (SCB) دارای مزیت نسبی می‌باشند (بجز محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز). شاخص حمایت اسمی از نهاده (NPIC) نشان داد که محصولات نخود و عدس دیم با دریافت یارانه غیرمستقیم، حمایت نهاده‌ای را دریافت می‌کنند، اما بهره‌برداران در استفاده از نهاده‌های قابل تجارت برای محصولات لوبیا قرمز و چیتی مالیات ضمنی پرداخت می‌نمایند. مقادیر شاخص حمایت اسمی از محصول (NPCO) بیانگر آن است که بر محصولات نخود و عدس دیم نوعی مالیات پنهان وضع شده است. در عین حال، محصولات لوبیا قرمز و لوبیا چیتی مشمول دریافت یارانه و حمایت‌های قیمتی شدند. نتایج حاصل از این تحقیق می‌تواند ضمن هدفمند نمودن سیاست‌های حمایتی دولت و اصلاح الگوی کشت، مورد توجه و استفاده بهره‌برداران قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: شاخص هزینه منابع داخلی، شاخص حمایت اسمی نهاده، ماتریس تحلیل سیاستی

بیان مسئله

حبوبات، منبع ارزشمند تامین پروتئین غذایی می‌باشند. به لحاظ زراعی نیز این گیاهان به دلیل تثبیت ازت در تناوب کاشت و همچنین به عنوان کود سبز اهمیت قابل توجهی دارند. به دلیل فراهم بودن شرایط اکولوژیک کاشت این محصولات در استان لرستان، به‌طورقطع توسعه کشت آنها می‌تواند به اقتصاد استان و کشور کمک شایانی نماید. امروزه اهداف تولید در سطح خرد و کلان با هم متفاوت هستند. در سطح خرد، هدف یک تولیدکننده دستیابی به حداکثر منفعت شخصی و سود خالص می‌باشد، اما در سطح کلان، هدف از تولید، تقویت عرضه ملی، کسب حداکثر منفعت اجتماعی و نیز توانایی حضور و رقابت در عرصه‌های تجارت جهانی است. در این شرایط پایداری و استمرار امر تولید در گرو توانایی رقابت در بازارهای بین‌المللی است. بعلاوه، تولید در هر کشور جدای سودآوری برای تولیدکنندگان، باید برای کشور نیز دارای سودآوری باشد. به‌عبارتی هزینه‌ای که در کشور صرف تولید آن می‌گردد باید کمتر از هزینه مصرف شده برای واردات آن باشد. اگر چنین باشد کشور یا منطقه در تولید کالای مذکور دارای سودآوری اجتماعی است. مفهومی که دربرگیرنده این موضوعات باشد از آن به عنوان مزیت نسبی یاد می‌شود که در مقابل مزیت مطلق مطرح می‌گردد. مزیت نسبی به معنای توانایی یک کشور یا یک منطقه در تولید کالا و یا خدمات خاص با هزینه کمتر و یا سودآوری بیشتر می‌باشد (جیرانی، ۱۳۸۸). به اعتقاد ریکاردو^۱ (۱۸۲۸-۱۷۷۲) کشوری که در تولید یک یا چند کالا مزیت دارد باید آن کالا و یا کالاها را صادر و بقیه را وارد نماید. اصل مزیت نسبی بیانگر این است که مجموع تولید گروهی از افراد، یک اقتصاد و یا گروهی از ملت‌ها، زمانی حداکثر است که تولید هر کالا توسط فرد و یا بنگاهی انجام شود که کمترین هزینه فرصت را داشته باشد (جلیل‌پیران و همکاران، ۱۳۹۴). تحقق مزیت نسبی در گرو الزامات تکنولوژیکی، اکولوژیکی، انسانی، مدیریتی و سیاستی است. بدیهی است هر کدام از عوامل یاد شده مزیت نسبی و نیز ثبات آن را تحت تاثیر قرار می‌دهند (مونک و همکاران، ۱۹۸۹). لذا در خصوص مزیت نسبی محصولات کشاورزی بحث پویایی و عدم ثبات نیز مطرح است و کشورها برای حفظ مزیت نسبی محصولات خود باید در جهت پیشرفت تکنولوژی و نیز ارتقاء کارایی و بهره‌وری گام بردارند تا مزیت مذکور را از دست ندهند. علاوه بر نظریه ریکاردو که اولین بار مزیت نسبی را در مورد نیروی کار در بخش کشاورزی مطرح و بررسی نمود، اقتصاددانان دیگر نیز به بیان و تکمیل مفهوم مزیت نسبی پرداختند. به عقیده هابرلر^۲ نظریه ریکاردو در صورتی جامع و کامل است که هزینه فرصت تولید کالاها و خدمات در نظر گرفته شود. به گفته وی در بین دو کالا، آن کالایی دارای مزیت نسبی بیشتری است که هزینه فرصت کمتری داشته باشد. دو اقتصاددان سوئدی به نام‌های هکشر^۳ (۱۸۷۹-۱۹۵۳) و اوهلین^۴ (۱۸۹۹-۱۹۷۹) نیز مزیت نسبی را در مورد تمام کالاها و تمامی عوامل موثر دانستند. درحالی‌که ریکاردو آن را تنها برای نیروی کار و در مورد کالاهای کشاورزی در نظر گرفته بود. در ادبیات اقتصادی از مفهوم مزیت نسبی برای بیان قدرت رقابت‌پذیری یک کشور در عرصه تولید و تجارت بین‌المللی استفاده می‌گردد. همچنین یکی از ابزارهای مهم برای برنامه‌ریزان اقتصادی و تصمیم‌گیران در تدوین برنامه‌های توسعه‌ای، آگاهی از مزیت‌های نسبی است. این امر بویژه در امر تجارت خارجی اهمیت داشته و تلاش در جهت پویاسازی مزیت‌های نسبی و تبدیل آنها به مزیت رقابتی به منظور موفقیت و حضور مستمر در عرصه رقابت‌های بین‌المللی، امری

1. Richardo

2. Haberler

3. Hecsher

4. Ohlin

ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. به‌علاوه از عوامل مناسب در تعیین راهبرد عملی برای توسعه اقتصادی هر کشور، داشتن مزیت نسبی در تولید و صادرات کالا می‌باشد (مهرابی بشرآبادی و همکاران، ۱۳۸۶). اگر کشورها بر اساس مزیت نسبی اقدام نمایند در آن صورت رفاه نسبی همه کشورها افزایش می‌یابد زیرا هرکشور با توجه به موجودی عوامل خود به طور قطع محصول و یا محصولاتی را برای تولید و تخصص‌گرایی در عرصه تجارت بین‌الملل پیدا خواهد کرد. همچنین تجارت جهانی برای محصولات دارای مزیت نسبی می‌تواند عامل مهمی برای جابجایی عوامل تولید باشد. به‌طوری‌که، درآمد و منافع عوامل تولید را در درون مرزها به سوی برابری سوق می‌دهد، در نتیجه تحت نظام رقابت آزاد، ناعادلانه بودن رابطه مبادله تجاری بین کشورها از بین می‌رود (خاندوزی، ۱۳۹۲). اگر رقابت را به عنوان یک عنصر ایستا در نظر بگیریم، موفقیت و یا شکست در آن به امر تولید وابسته است، اما در دنیای مدرن امروزی، رقابت و مزیت نسبی یک عامل پویاست و تکنولوژی‌های نوین تولید، مرزبندی‌های جدید بازار، فرآیندهای جدید تولید و نیز مفاهیم جدید مدیریتی منجر به شکل‌گیری تغییر و یا حتی از بین رفتن مزیت‌ها می‌گردد که نمونه آن را می‌توان در مورد بسیاری از کشورها یافت. دلایل اصلی برای پیشی گرفتن از مفهوم مزیت نسبی ایستا، نوآوری‌های علمی و تکنولوژیکی، گسترش تجارت خارجی، بزرگ کردن مقیاس تولید و غیره بوده است. بعبارتی، مزیت نسبی پویا از طریق افزایش مهارت‌ها، سرمایه و نیروی کار ایجاد و با اصلاح ساختار می‌تواند بستری را فراهم نماید که به سوی توسعه اقتصادی پیش رود. بنابراین به دلیل ثابت نبودن مزیت نسبی، از مفهوم مزیت نسبی پویا استفاده می‌گردد که اثرات سال‌های مختلف را نیز در نظر می‌گیرد. مزیت نسبی پویا معیار دقیق‌تری است و عدم ثبات ناشی از تغییر عوامل موثر بر مزیت نسبی در سال‌های مختلف را نیز لحاظ می‌نماید. با بررسی مزیت نسبی محصولات عمده زراعی در استان فارس در سال زراعی ۸۸-۱۳۸۷ با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی مشخص شد که خیار آبی، گوجه فرنگی و ذرت دانه‌ای بالاترین مزیت نسبی را داشته و گندم آبی، گندم دیم، جو آبی، جو دیم، لوبیا قرمز، عدس دیم و پنبه آبی فاقد مزیت نسبی می‌باشند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۳). رستگاری‌پور و همکاران (۱۳۹۴) با بررسی مزیت نسبی کشت خالص و مخلوط ارزن و لوبیا با استفاده از روش ماتریس تحلیل سیاستی در شهرستان شیروان پرداختند. نتایج نشان داد که کشت خالص ارزن و لوبیا نسبت به کشت مخلوط سبب افزایش مزیت نسبی کشت در شهرستان شیروان شد. پژوهشی به منظور تعیین مزیت نسبی محصول سیب زمینی در استان همدان با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی بر اساس آمار پایه‌ای سال‌های زراعی ۹۴-۱۳۹۲ انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که علی‌رغم کاهش حمایت مستقیم دولت از این محصول، پرداخت یارانه غیرمستقیم به نهاده‌های این محصول در استان بیشتر از میانگین کل کشور و وضع مالیات غیرمستقیم بر نهاده‌ها در استان کمتر از میانگین کل کشور بود (سپهردوست و امامی، ۱۳۹۶). هاتف و همکاران (۱۳۹۵) مزیت نسبی محصولات عمده زراعی در استان خراسان رضوی را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج نشان داد که محصولات زراعی عدس آبی، لوبیا قرمز آبی و ذرت دانه‌ای آبی به دلیل نداشتن مزیت نسبی بایستی از الگوی کاشت حذف و محصولات زراعی گندم دیم و آبی، جو آبی، پنبه آبی، جو دیم، نخود دیم، شلتوک، نخود آبی، عدس دیم و آفتابگردان آبی به دلیل پایین بودن رتبه مزیت نسبی با کمترین سطح زیر کاشت در الگو قرار گرفتند. همچنین، محصولات زراعی چغندر قند، گوجه‌فرنگی آبی، هندوانه آبی، سیب‌زمینی آبی، کلزا آبی، خیار آبی، پیاز آبی و هندوانه دیم دارای افزایش در سطح زیر کشت نسبت به الگوی موجود بودند. محمودی و همکاران (۱۳۹۳) مزیت نسبی و شاخص‌های حمایتی محصولات اساسی زراعی در سطح استان اصفهان را برای سال زراعی ۸۹-۱۳۸۸ با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی بررسی نمودند. نتایج مطالعه در

خصوص شاخص‌های مزیت نسبی محصولات زراعی نشان داد که استان اصفهان در تولید محصولات گندم آبی و دیم، جو آبی، ذرت دانه‌ای آبی، نخود دیم، عدس آبی، آفتابگردان، چغندر قند و هندوانه آبی دارای مزیت نسبی می‌باشد. در این مطالعه، بررسی شاخص حمایت اسمی محصولات گندم آبی و دیم، جو آبی و دیم، ذرت دانه‌ای، نخود دیم و آفتابگردان آبی نشان از اعمال مالیات ضمنی بر تولیدکنندگان این محصولات بود. عین‌الهی احمدآبادی (۱۳۸۸)، وجود مزیت نسبی تولید محصول لوبیا در استان زنجان را گزارش نموده است. در راستای مطالب یاد شده، لازم است محصولات کشاورزی به لحاظ مزیت نسبی پویا مورد بررسی و مطالعه قرار گیرند تا محصولاتی که دارای مزیت نسبی هستند مشخص گردد. این تحقیق هم در همین راستا و با هدف تعیین مزیت نسبی حبوبات در استان لرستان از سال ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۷ به مدت هشت سال انجام گرفته است. نتایج این تحقیق می‌تواند ضمن هدفمند نمودن سیاست‌های حمایتی دولت به افزایش بهره‌وری عوامل تولید و در نهایت افزایش ثروت و سرمایه ملی کمک نماید.

ماتریس تحلیل سیاستی (PAM)

در این تحقیق برای تعیین مزیت نسبی محصولات نخود و عدس دیم در سه شهرستان کوهدشت، خرم‌آباد و دلفان و محصولات لوبیا قرمز و چیتی در سه شهرستان دورود، ازنا و الیگودرز از روش ماتریس تحلیل سیاستی (PAM) استفاده شد. معمولاً اطلاعات ماتریس تحلیل سیاستی برای یک سال محاسبه می‌گردد. یکی از مهم‌ترین انتقادات وارده به آن، استاتیک بودن آن است زیرا مزیت نسبی امری استاتیک (ایستا) نیست و عوامل زیادی آن را تحت تأثیر قرارداده و در طول زمان دستخوش تغییر می‌گردد. لذا تشکیل ماتریس تحلیل سیاستی و بررسی مداخلات دولت در طول یک سال برای یک محصول نمی‌تواند ملاک عمل قرار گیرد و به همین خاطر از ماتریس تحلیل سیاستی پویا برای تعیین پویایی مزیت نسبی استفاده شد. ماتریس تحلیل سیاستی ابزاری جامع برای محاسبه مزیت نسبی و شاخص‌های حمایتی از محصول و نهاده‌ها است که اولین بار توسط مونک و پیرون^۶ (۱۹۸۹) برای تعیین مزیت نسبی شکر در کشور اندونزی مورد استفاده قرار گرفت. ماتریس تحلیل سیاستی دارای سه سطر است. سطر اول شامل هزینه‌ها، درآمد و سود به قیمت بازاری بوده و سطر دوم به قیمت سایه‌ای و سطر سوم اختلاف بین قیمت‌های بازاری و سایه‌ای را که حاصل و نتیجه مداخلات دولت است نشان می‌دهد. در جدول ۱ اجزای ماتریس تحلیل سیاستی نشان داده شده است.

جدول ۱- اجزای ماتریس تحلیل سیاستی

سود	هزینه‌های تولید		درآمد	مبنای محاسبه
	غیرقابل تجارت	قابل تجارت		
D	C	B	A	قیمت‌های بازاری
H	G	F	E	قیمت‌های سایه‌ای
L	K	J	I	اختلاف

^۵. Policy Analysis Matrix

^۶. Monk and Pearson

برای تعیین مزیت نسبی از قیمت‌های سایه‌ای^۷ و بازاری^۸ استفاده می‌گردد. قیمت‌های سایه‌ای (اجتماعی) اصطلاحاً به قیمت‌های جهانی یا سرمرز گفته می‌شود. قیمت‌های بازاری (خصوصی) نیز به قیمت‌های موجود در بازار گفته می‌شود که در اثر اعمال سیاست‌های دولت در بازارهای داخلی به وجود آمده‌اند. بنابراین هر کالایی هم قیمت سایه‌ای و هم قیمت بازاری دارد. لازم به ذکر است منابع تولید به دو گروه منابع داخلی و منابع تجارت‌پذیر تقسیم می‌شوند. منابع داخلی یا نهاده‌های غیرقابل تجارت به منابعی اطلاق می‌گردد که غیرقابل انتقال و تجارت بین‌المللی باشند مانند آب، کارگر و برخی از منابع طبیعی تجدیدشونده. در مقابل، منابع تجارت‌پذیر شامل منابعی است که به آسانی تجارت و خرید و فروش می‌شوند مانند اکثر نهاده‌های موردنیاز در امر کشاورزی (کود، سم و غیره). قیمت‌های سایه‌ای بر اثر حمایت‌های دولت از مقدار خود منحرک و قیمت‌های جدیدی تحت عنوان قیمت‌های بازاری به وجود می‌آیند. اگر کالایی بر اساس قیمت‌های سایه‌ای دارای سودآوری بالاتر ولی براساس قیمت‌های بازاری سودش کمتر از آن باشد مشمول مالیات پنهان و در حالت عکس مشمول دریافت یارانه شده است (مهرابی بشر آبادی، ۱۳۸۷). برای تبدیل نرخ ارز رسمی (بازاری) به نرخ ارز سایه‌ای روش‌های مختلفی وجود دارد که توسط محققان مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این پژوهش از روش تبدیل استاندارد (SCF) استفاده شد.

شاخص‌های مزیت نسبی

شاخص هزینه منابع داخلی (DRC)^۹

شاخص هزینه منابع داخلی، در ابتدا توسط برنو^{۱۰} (۱۹۸۹) مطرح گردید و بیانگر مقدار منابع داخلی به کار رفته برای دریافت یک دلار ارز خارجی حاصل از فروش محصول می‌باشد. مقدار این شاخص اگر کمتر از یک باشد بیانگر وجود مزیت نسبی و در صورتی که بیشتر از یک باشد عدم وجود مزیت نسبی را نشان می‌دهد.

$$DRC = \frac{G}{E - F}$$

شاخص هزینه به منفعت اجتماعی (SCB)^{۱۱}

شاخص هزینه به منفعت اجتماعی، نسبت کل هزینه‌ها (قابل تجارت و غیرقابل تجارت) بر حسب قیمت سایه‌ای نسبت به درآمد بر حسب قیمت سایه‌ای نشان می‌دهد. مقادیر بزرگتر از واحد این شاخص عدم مزیت نسبی در تولید و صادرات نشان می‌دهد و بالعکس.

$$SCB = \frac{G + F}{E}$$

شاخص حمایت اسمی از محصول (NPCO)^{۱۲}

شاخص حمایت اسمی از محصول، نسبت درآمد بر حسب قیمت بازاری را نسبت به درآمد بر حسب قیمت سایه‌ای نشان می‌دهد. در صورتی که $NPCO > 1$ باشد، بیانگر دریافت یارانه غیرمستقیم توسط تولیدکننده است. اگر $NPCO < 1$ باشد، بیانگر دریافت مالیات ضمنی از تولیدکننده است.

7. Shadow Price

8. Private Price

9. Domestic Resource Cost (DRC)

10. Berno

11. Social Cost of Benefit

12. Nominal Protection Coefficient² on Outputs

$$NPCO = \frac{A}{E}$$

شاخص حمایت اسمی از نهاده (NPCI)^۱

شاخص حمایت اسمی از نهاده، نسبت هزینه نهاده‌های قابل تجارت بر حسب قیمت بازاری به هزینه آنها بر حسب قیمت سایه‌ای می‌باشد. شاخص حمایت اسمی از نهاده بزرگ‌تر از یک بیانگر این است که نهاده‌های تولید مشمول مالیات شدند. چنانچه $NPCI < 1$ باشد، بیانگر پرداخت یارانه به نهاده‌های تولید است.

$$NPCI = \frac{B}{F}$$

در این تحقیق داده‌های مربوط به مقادیر فیزیکی نهاده‌های تجارت‌پذیر از بخش‌های تحقیقات علوم زراعی و خاک و آب مرکز تحقیقات کشاورزی لرستان، قیمت‌های بازاری نهاده‌ها و محصولات به ترتیب از شرکت خدمات حمایتی، سازمان تعاون روستایی و بخش خصوصی به دست آمده است. قیمت سایه‌ای نهاده‌های تجارت‌پذیر و نیز محصولات علاوه بر شرکت خدمات حمایتی از وزارت صنعت، معدن و تجارت، بانک مرکزی، وزارت جهاد کشاورزی و سایر سایت‌های معتبر اخذ گردیده است. قیمت بازاری نهاده‌های داخلی نظیر کارگر و آب از اداره تعاون، کار و رفاه اجتماعی، سازمان آب منطقه‌ای لرستان و میادین گرفته شده است. برای محاسبه قیمت سایه‌ای نهاده‌های داخلی از منابع معتبر و پژوهش‌های سایر محققین (پهلوانی و سعادت‌مهر ۱۳۹۱، وکیل‌پور ۱۳۹۱) استفاده شده است.

نتایج و راهکارهای ارائه شده برای حل مسئله

شاخص هزینه منابع داخلی (DRC) محصولات نخود و عدس دیم

نتایج بررسی این شاخص در محصولات نخود و عدس دیم در سه شهرستان خرم‌آباد، کوهدشت و دلفان در جدول ۲ ارائه شده است. همان‌طور که از نتایج مشخص است نخود دیم در سه شهرستان کوهدشت، دلفان و خرم‌آباد به ترتیب با شاخص DRC ۰,۳۱، ۰,۳۸ و ۰,۵۹ دارای مزیت تولیدی می‌باشند. عدس دیم نیز با شاخص ۰,۳۴ بیشترین مزیت تولیدی را در شهرستان دلفان دارا بود و پس از آن به ترتیب در شهرستان کوهدشت به میزان ۰,۳۹ و در شهرستان خرم‌آباد به میزان ۰,۵۷ دارای مزیت تولید است. در مجموع بیشترین مزیت تولیدی به نخود دیم در شهرستان کوهدشت مربوط بود. دانشور کاخکی و همکاران (۱۳۸۹) با بررسی تعیین مزیت نسبی محصولات عمده زراعی در استان خراسان رضوی، مشخص نمودند که بر اساس دو شاخص DRC و SCB، بیشترین مزیت نسبی برای محصولات دیم بدست آمد. البته آنها گزارش نمودند که عدس دیم به دلیل قیمت نسبتاً پایین آن، فاقد مزیت نسبی بوده است.

جدول ۲- مقادیر شاخص هزینه منابع داخلی و هزینه به منفعت اجتماعی برای محصولات نخود و عدس دیم در سه شهرستان مورد مطالعه

محصولات	شاخص هزینه منابع داخلی (DRC)			شاخص هزینه به منفعت اجتماعی (SCB)		
	خرم‌آباد	کوهدشت	دلفان	خرم‌آباد	کوهدشت	دلفان
نخود دیم	۰,۵۹	۰,۳۱	۰,۳۸	۰,۸۵	۰,۴۷	۰,۵۳
عدس دیم	۰,۵۷	۰,۳۹	۰,۳۴	۰,۷۹	۰,۴۳	۰,۴۱

^۱ . Nominal Protection Coefficient on Inputs

شاخص هزینه به منفعت اجتماعی (SCB) محصولات نخود و عدس دیم

محصولاتی که فاقد مزیت نسبی باشند به دلیل مصرف بیش از اندازه از منابع داخلی، نهاده‌های تولید را هدر داده و عملاً منفعت اجتماعی را کاهش می‌دهند. هدف تولید در سطح کلان کسب حداکثر منفعت اجتماعی و توانایی حضور و رقابت در عرصه‌های تجارت جهانی است. تولید در کشور علاوه بر سودآوری برای تولیدکننده بایستی برای کشور نیز دارای سودآوری باشد. به عبارتی، هزینه‌ای که در کشور صرف تولید آن می‌شود باید کمتر از هزینه صرف شده برای واردات آن باشد. در این صورت، تولید کالای مورد نظر دارای سودآوری اجتماعی است. مقادیر بین صفر و یک شاخص هزینه به منفعت اجتماعی بیانگر مزیت، سودآوری تولید و صادرات محصول مورد نظر بوده است. مقادیر بزرگتر از یک این شاخص عدم مزیت نسبی در تولید و صادرات نشان می‌دهد. در این مطالعه شاخص هزینه به منفعت اجتماعی نشان می‌دهد که تولید نخود دیم در شهرستان کوهدشت دارای بیشترین منفعت اجتماعی بوده است و تولید آن از نظر منفعت اجتماعی در شهرستان‌های دلفان و خرم‌آباد به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار گرفت (جدول ۲). تولید عدس دیم از نظر منفعت اجتماعی به ترتیب در شهرستان دلفان، کوهدشت و خرم‌آباد بیشترین منفعت اجتماعی را به همراه داشته است. در مجموع، نتایج شاخص SCB نتایج حاصل از شاخص DRC را مبنی بر مزیت نسبی محصولات در سه شهرستان، تأیید می‌نماید.

شاخص حمایت اسمی (NPCO) از محصولات نخود و عدس دیم

بررسی شاخص حمایت اسمی در این مطالعه نشان داد که از محصول نخود دیم در سه شهرستان هدف حمایت اسمی صورت نگرفته است و تولیدکنندگان حدود ۷ (در شهرستان خرم‌آباد)، ۱۸ (در شهرستان دلفان) و ۲۷ (در شهرستان کوهدشت) درصد مالیات ضمنی پرداخت نمودند (جدول ۳). برای تولید عدس دیم نیز در سه شهرستان مورد مطالعه حمایت اسمی صورت نگرفته است و کمترین حمایت اسمی مربوط به تولید آن در شهرستان کوهدشت بوده است. به طوری که به میزان ۵۸ درصد مالیات ضمنی از تولیدکننده دریافت شده است. به این ترتیب، قیمت نخود و عدس دیم در داخل استان کمتر از قیمت سرمرز آن می‌باشد که حاکی از اعمال مالیات ضمنی بر تولیدکنندگان نخود و عدس دیم در استان می‌باشد.

جدول ۳- مقادیر شاخص حمایت اسمی از محصول و نهاده برای محصولات نخود و عدس دیم در سه شهرستان مورد مطالعه

محصولات	شاخص حمایت اسمی از محصول (NPC)			شاخص حمایت اسمی از نهاده (NIPC)		
	خرم آباد	کوهدشت	دلفان	خرم آباد	کوهدشت	دلفان
نخود دیم	۰,۹۳	۰,۷۳	۰,۸۲	۰,۸۷	۰,۴۲	۰,۵۱
عدس دیم	۰,۸۷	۰,۴۲	۰,۵۱	۰,۹۵	۰,۶۷	۰,۶۶

شاخص حمایت اسمی از نهاده (NPCI) از محصولات نخود و عدس دیم

بررسی شاخص حمایت اسمی از نهاده در این مطالعه نشان داد که بازار نهاده‌های تولید برای محصولات نخود و عدس دیم در سه شهرستان مورد بررسی، مشمول حمایت دولت بوده است (جدول ۳). به طوری که محصولات مورد ارزیابی بسته به ترکیب نهاده‌های مصرفی خود یارانه غیرمستقیم دریافت نموده و تولیدکننده نهاده‌ها را ارزانتر از قیمت سایه‌ای آنها خریداری کرده

است. محصول نخود دیم در شهرستان کوهدشت با دریافت یارانه غیرمستقیم ۵۸ درصد بیشترین میزان حمایت نهاده‌ای و محصول عدس دیم در خرم‌آباد با دریافت ۵ درصد یارانه غیرمستقیم نهاده‌ای کمترین حمایت نهاده‌ای را دریافت کرده است.

شاخص هزینه منابع داخلی (DRC) در محصولات لوبیا قرمز و چیتی

بررسی شاخص هزینه منابع داخلی در دو محصول لوبیا قرمز و چیتی نشان داد که تولید لوبیا چیتی در شهرستان دورود با شاخص ۰,۷۳ بیشترین مزیت تولید را دارا می‌باشد و پس از آن تولید لوبیا قرمز در شهرستان ازنا (DRC=۰,۷۸)، تولید لوبیا قرمز در شهرستان دورود (DRC=۰,۸۲) و تولید لوبیا چیتی در شهرستان ازنا (DRC=۰,۸۸) در مراتب بعدی از نظر مزیت تولید قرار گرفتند (جدول ۴). محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز با شاخص ۱,۰۲ فاقد مزیت نسبی است. مزیت تولید لوبیا قرمز در شهرستان الیگودرز با شاخص ۰,۹۳ تقریباً نزدیک به مرز می‌باشد. این موضوع بیانگر این است که کاشت لوبیا چیتی و سپس لوبیا قرمز در شهرستان الیگودرز فاقد توجیه اقتصادی می‌باشد. شهنوشی و همکاران (۱۳۸۶) با بررسی مزیت نسبی حبوبات استان خراسان در سال زراعی ۱۳۸۳-۱۳۸۲ بر اساس شاخص های DRC و SCB، عدم مزیت لوبیا قرمز را گزارش نمودند.

جدول ۴- مقادیر شاخص هزینه منابع داخلی و هزینه به منفعت اجتماعی برای دو محصول لوبیا قرمز و چیتی در شهرستان‌های مورد مطالعه

محصولات	شاخص هزینه منابع داخلی (DRC)		شاخص هزینه به منفعت اجتماعی (SCB)	
	دورود	ازنا	دورود	ازنا
لوبیا قرمز	۰,۸۲	۰,۷۸	۰,۸۵	۰,۸۹
لوبیا چیتی	۰,۷۳	۰,۸۸	۱,۰۲	۰,۸۹

شاخص هزینه به منفعت اجتماعی (SCB) در محصولات لوبیا قرمز و چیتی

بررسی شاخص هزینه به منفعت اجتماعی نشان داد که بیشترین منفعت اجتماعی از تولید لوبیا چیتی و سپس لوبیا قرمز در شهرستان دورود بدست آمده است (جدول ۴). در این مطالعه، مقادیر شاخص DRC و SCB محصولات آبی لوبیا قرمز و چیتی نسبت به محصولات نخود و عدس دیم بیشتر بوده است که دلیل اصلی آن می‌تواند قیمت واقعی آب باشد و حتی در مورد لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز این موضوع به عدم مزیت نسبی منجر شده است. اردستانی و طوسی (۱۳۸۹) با بررسی روند تغییرات مزیت نسبی دوازده محصول زراعی در سطح ملی طی سال‌های ۸۳-۱۳۸۱ نشان دادند که لحاظ نمودن قیمت واقعی آب وضعیت شاخص DRC محصولات آبی را بدتر نموده است.

شاخص حمایت اسمی (NPCO) از محصولات لوبیا قرمز و چیتی

مقدار ضریب حمایت اسمی بالاتر از یک برای محصولات مورد ارزیابی در سه شهرستان نشان داد، قیمت بازاری محصولات بیشتر از قیمت سایه‌ای آنها بوده، لذا یارانه غیرمستقیم به تولیدکننده تعلق گرفته و از بازار محصول حمایت می‌شود (جدول ۵). محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز مشمول بیشترین میزان حمایت اسمی شده است و حدود ۱۵ درصد حمایت شده و یارانه غیرمستقیم به آن پرداخت می‌شود. از محصول لوبیا چیتی نیز در دو شهرستان دورود و ازنا و لوبیا قرمز در دو شهرستان دورود و الیگودرز نیز بین ۸-۲ درصد حمایت می‌شود.

جدول ۵- مقادیر شاخص حمایت اسمی از محصول و نهاده برای دو محصول لوبیا قرمز و چیتی در شهرستان‌های مورد مطالعه

محصولات	شاخص حمایت اسمی از محصول (NPC)		شاخص حمایت اسمی از نهاده (NIPC)	
	دورود	ازنا	دورود	ازنا
لوبیا قرمز	۱,۰۲	۰,۹۹	۱,۰۵	۱,۱۱
لوبیا چیتی	۱,۰۶	۱,۰۸	۱,۰۳	۱,۰۹

شاخص حمایت اسمی از نهاده (NPC) از محصولات لوبیا قرمز و چیتی

شاخص حمایت اسمی از نهاده دو محصول لوبیا قرمز و چیتی بزرگتر از یک بوده و این بدان معناست که هزینه نهاده‌های قابل تجارت به قیمت بازاری بیش از هزینه آنها به قیمت سایه‌ای بوده است (جدول ۵). به عبارتی، تولیدکننده در استفاده از این نهاده‌ها مالیاتی غیرمستقیم پرداخت می‌نماید. درصد مالیات ضمنی پرداختی بین ۲۱-۳ درصد متغیر بود. بیشترین مالیات ضمنی در استفاده از نهاده قابل تجارت برای محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز به میزان ۲۱ درصد می‌باشد و کمترین آن برای تولید لوبیا چیتی در شهرستان دورود به میزان ۳ درصد می‌باشد. دلیل نبود مزیت نسبی برای محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز احتمالاً به بالا بودن هزینه‌های تولید آن مربوط می‌باشد که با توجه به شاخص حمایت اسمی از نهاده، بیشترین مالیات ضمنی در استفاده از نهاده‌های قابل تجارت برای محصول لوبیا چیتی در شهرستان الیگودرز و به میزان ۲۱ درصد می‌باشد. در این شرایط پیشنهاد می‌گردد اقداماتی در جهت افزایش عملکرد و کاهش هزینه‌های تولید آن صورت پذیرد. در صورتی که هزینه‌های تولید کاهش یابد، در نتیجه قدرت رقابتی محصول و در نهایت مزیت نسبی آن افزایش خواهد یافت. هر چند که در برخی از مطالعات گزارش شده است که اعطای یارانه به نهاده‌ای مانند سم به دلیل کاهش پذیرگی تقاضای آن نسبت به قیمت، باعث افزایش مصرف بی‌رویه این نهاده و در نهایت منجر به کاهش عملکرد محصول می‌شود. از سوی دیگر، اعطای یارانه به نهاده‌های کود و بذر به دلیل عدم کاهش پذیرگی تقاضای آنها، تاثیر ناچیزی در افزایش تولید محصول به همراه دارد (شمشادی و خلیلیان، ۱۳۸۹).

توصیه ترویجی

۱- با توجه به مزیت نسبی بسیار بالای نخود و عدس دیم در استان لرستان و همچنین با توجه به محدودیت‌های منابع آبی و لزوم توسعه کاشت محصولات دیم، تولید این محصولات در الگوی کاشت استان لرستان دارای توجیه اقتصادی می‌باشد. بنابراین توصیه می‌گردد تمهیدات لازم از جانب سیاست‌گذاران برای حمایت‌های همه جانبه و توسعه پایدار این محصولات از طریق برداشت مکانیزه، افزایش ضریب نفوذ ارقام اصلاح شده نخود و عدس در مزارع کشاورزان، دسترسی به موقع به نهاده‌ها، تغییر الگوی کاشت بهاره به پاییز و... اندیشیده شود. بدیهی است در صورت توسعه کاشت این محصولات علاوه بر ارتقای امنیت غذایی کشور، تحول بزرگی در راستای ایجاد ارزش افزوده و اشتغال در سطح ملی و استانی نیز فراهم خواهد شد.

۲- لازم است به موضوع بازاریابی و نیز مدیریت و تقویت زنجیره‌های ارزش این محصولات توجه اساسی صورت پذیرد. آنچه مسلم است توسعه کاشت محصولات دارای مزیت نسبی علاوه بر تاثیر مثبت بر متغیرهای کلان اقتصادی، می‌تواند هر دو راهبرد اقتصادی کشور یعنی جایگزینی واردات و توسعه صادرات را در برگیرد.

۳- مزیت نسبی نسبتا بالای حبوبات آبی (لوبیا قرمز و چیتی) در استان نیز لزوم حمایت‌های جدی دولت از قیمت نهاده‌ها، ورود تکنولوژی‌های نوین و سازگار با شرایط منطقه، آموزش و ترویج تکنولوژی‌های جدید به بهره‌برداران و توسعه آنها در مزارع کشاورزان، بخش‌های توزیع، نگهداری، تبدیل، حمل و نقل را ایجاب می‌نماید. نکته بسیار اساسی در خصوص این محصولات برنامه‌ریزی و تلاش مضاعف برای تقویت و افزایش تقاضای موثر آنهاست. لازم به ذکر است اجزای اصلی تابع تقاضا در مورد این محصولات را می‌توان مواردی همچون مصرف خانوارها، نگهداری، تبدیل و صادرات آنها دانست.

فهرست منابع

- اردستانی، م. و م. طوسی. (۱۳۸۹). بررسی مزیت نسبی محصولات زراعی منتخب در ایران. مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۶۹: ۱۹-۴۲.
- پهلوانی، ر. و م. سعادت‌مهر. (۱۳۹۱). بررسی و تعیین مزیت نسبی انار در استان لرستان. همایش توسعه اقتصادی استان لرستان. دانشگاه پیام نور لرستان
- جیرانی، ع. (۱۳۸۸). بررسی مزیت نسبی و شاخص‌های حمایتی محصولات دامی. موسسه پژوهش‌های برنامه ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۱۳ (۴۹): ۱۱۷-۱۴۰.
- جلیل‌پیران، ح. (۱۳۹۴). بررسی مزیت نسبی، رقابتی محصولات عمده کشاورزی در استان البرز. مجله اقتصادی. ۳ و ۴ (۶۲)-۴۱.
- خاندوزی، س.ا. (۱۳۹۲). انگاره پورتر در تجارت. نشریه راهبرد مجلس، سال اول شماره چهارم. صفحات ۱۰۲-۸۳
- دانشورکاخکی، م. ن. شاهنوشی، ن. خواجه‌روشنایی. (۱۳۸۹). بررسی و تعیین مزیت نسبی محصولات زراعی استان خراسان رضوی با محوریت آب. اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۱۸ (۷۱): ۲۰-۱
- رستگاری‌پور، ف.ا.ا. توسلی، ا.ا. قنبری و م. صیوحی. (۱۳۹۴). بررسی مزیت نسبی و ارزیابی اقتصادی کشت خالص و مخلوط لگومینه و غلات (مطالعه موردی: شهرستان شیروان). اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۹۱: ۲۳۳-۲۱۱.
- سپهردوست، ح. و س.ا. امامی. (۱۳۹۶). بررسی مزیت نسبی و آثار سیاست‌گذاری دولت در تولید سیب زمینی استان همدان. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. ۹ (۱): ۷۰-۵۱.
- شاهنوشی، ن. س. دهقانیان، م. قربانی، ی.ا. آذرین‌فر. (۱۳۸۶). تحلیل مزیت نسبی غلات و حبوبات در استان خراسان. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۴ (۴): ۱-۱۹.
- شمشادی، ک. و ص. خلیلیان. (۱۳۸۹). تاثیر سیاست‌های یارانه‌ای دولت در تولید محصول گندم آبی. مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۱۷۰: ۱-۲۳.
- عین‌الهی احمدآبادی، م. (۱۳۸۸). بررسی مزیت نسبی تولید محصول لوبیا در استان زنجان. مجله اقتصاد کشاورزی. ۳ (۲): ۱۳۹-۱۵۷.
- قربانی، م. ح. رفیعی و ا. امجدی. (۱۳۹۳). بررسی مزیت نسبی محصولات عمده زراعی در استان فارس. اقتصاد کشاورزی و توسعه. ۸۸: ۱۴۷-۱۲۷.

- محمودی، ا.ا. م. شوکت‌فدایی، س. علی‌رحیمی. (۱۳۹۳). ارزیابی رقابت‌پذیری و مزیت نسبی تولید محصولات زراعی با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی در استان اصفهان. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. ۶ (۲): ۹۵-۱۱۴.
- مهربابی بشرآبادی، ح. (۱۳۸۶). بررسی آثار سیاستی و مزیت نسبی محصولات زراعی در استان کرمان. مجله اقتصاد کشاورزی. ۱ (۳): ۳۸۹-۴۰۱.
- وکیل‌پور، م. ح. ۱۳۹۱. تلاشی برای پویا نمودن ماتریس تحلیل سیاستی با استفاده از داده‌های ترکیبی. مطالعه‌ی موردی: محصول سیب‌زمینی. اولین کنفرانس ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
- هاتف، ح. ع. ا. سروری، م. دانشور کاخکی. (۱۳۹۵). تعیین الگوی بهینه کشت محصولات عمده زراعی استان خراسان رضوی بر اساس مزیت نسبی تولید. تحقیقات اقتصاد کشاورزی. ۸ (۳): ۱۶۷-۱۹۲.

